

87851

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

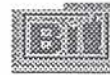
X. MİLLÎ MEVLÂNA KONGRESİ

• TEBLİĞLER •

Cilt I

KONYA VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR MÜDÜRLÜĞÜ

BİOFARMA İLAÇ SANAYİ VE
TİCARET ANONİM ŞİRKETİNİN

KATKILARIYLA

2-3 MAYIS 2002 - KONYA

ISBN: 975-448-164-4

Bu bildiri kitabının basım ve kağıt masrafları Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü ile Biofarma İlaç Firmasının katkılarıyla bir kültür hizmeti olarak karşılanmıştır.

Selçuk Üniversitesi Basımevi 2002 – KONYA

MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİNDE AHLÂKÎ UNSURLAR*

Doç. Dr. Emine YENİTERZİ

Ahlâk, Arapça'da; seciye, tabiat, huy gibi mânâlara gelen hulk veya huluk kelimesinin çokluk şeklidir ve insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütünü anlamını taşır. Buna göre insan tabiatına hâkim olan iyi huylar ve faziletli davranışlar; hüsnü'l-huluk, mehâsinül-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, ahlâk-ı hasene, ahlâk-ı hamîde; kötü huylar ve davranışlar da sûü'l-huluk, ahlâku'z-zemîme, ahlâku's-seyyie gibi terimlerle karşılanmıştır. (Çağrıcı 1989:2,1)

Eski Yunan'da Fisagor, Sokrat, Eflâtun ve Aristo ile bir bilim dalı haline getirilen ahlâk; İslâmî medeniyet dairesine dâhil olan kültürlerde dinin ahlâka verdiği önem sebebiyle din ve tasavvufla iç içe ele alınmış, ahlâkın temel kaynağı da Kur'an ve sünnet olarak kabul edilmiştir. Zira İslâmiyet bir güzel ahlâk dinidir ve bu ahlâkın en güzel örneği de; *"Onun ahlâkı Kur'an ahlâkı idi."* sözleriyle tavsif edilen Hz. Peygamber'dir. Kur'an-ı Kerim'de insanın ahlâkî mahiyetine büyük önem verilerek, pek çok ahlâkî hüküm verilirken; hayatı bütünüyle güzel ahlâk ile şekillenen Hz. Peygamber, hadislerinde ahlâkın insana ve topluma kazandırdıklarını açıkça belirtmiştir. Bu hadislerden ferdin ahlâkına ilişkin olanlarda; *"İmanı en kamil olan mümin, ahlâkı en güzel olandır."* veya *"İnsan, ibadet ve taatla kat edemediği mesafeleri güzel ahlâkla alır."* ya da *"Mahşerde teraziye ilk konacak olan şey ahlâktır."* tavsiyeleri yer alır. Ahlâkın içtimaî hayatla olan bağlantısına dikkat çekilirken de; toplumu ayakta tutan temel ahlâkî prensipler açıkça verilir ki bunlar; devlet malının yağmalanmaması, namus ve iffet, ölçü ve terazide dürüstlük, mahkemede adalet ve

* 14 Aralık 2000 tarihinde yapılan "727. Vuslat Yıldönümünde Hz. Mevlâna" konulu panelde sunulmuştur.

hde vefadır. Ahlâka böylesine önem verilmesi neticesinde, ahlâk; dinin özünü eşkil eden, adeta dinle özdeşleşen bir değer olarak kabul edilip, dinin esaslan iman ve ibadetle birlikte anılmıştır.

İslâm diniyle tanışmadan önce, bu dinin telkinlerinde yer alan ahlâkî esaslara büyük benzerliklerle bağlı olan milletimiz; İslâmiyet'le şerefledikten onra fert ve toplum hayatını düzene sokan düşünce, inanç ve pratiğin bu manevî sistemine büyük önem verip, ahlâkî konuları ele alan birçok eser kaleme almışlardır. Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig, Edîb Ahmed Yûgneki'nin İttabetü'l-Hakâyık ve Ahmed-i Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i ile Orta Asya'da başlayan ahlâk konulu eserler zinciri Anadolu'da da asırlar boyunca devam ettirilmiştir; manzum veya mensur yüzlerce eser telif ve tercüme edilmiştir.

Yazılı ürünler güzel ahlâkın prensiplerini tebliğ ederken; çok daha tesiri bir metot hayatîyete geçirilmiş, temsil yoluyla toplumun manevî mimarları olan Yesevî dervişleri ahlâkın canlı numunesi olarak rehberlik görevlerini yerine getirmişler, Türk kültür hayatı ve içtimaî yapısına şekil vermişlerdir. Her ür fazileti kendisinde birleştiren Yesevî dervişleri Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük rol oynamışlar, alperen denilen bu kişiler gazalarda ahraman bir er, barış zamanında da örnek karakterleriyle topluma rehber olmuşlardır.

Alperenlerin himmetiyle Anadolu'yu yurt edinen ecdadımız, on üçüncü sırda Moğolların ve Haçlıların istilalarıyla ekonomik ve siyasî yönden buhanlarla dolu bir döneme girince; ruhlara şifa veren taze nefesler ortaya çıkar. Bu dönemin yol gösterici erleri arasında şüphesiz ki iki isim en ön sırada yer alır: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Yûnus Emre. Anadolu insanının kaosa ürüklendiği bu zor dönemde Mevlânâ ve Yûnus Emre; insanlığın üstün vasıfalarını öne çıkarıp, halka gerçek anlamda insan olma şuurunu vererek insanlığı hlâkî sefaletten gömülmeğe kurtarmışlar, topluma yepyeni bir dinamizm kazandırmışlardır.

İbn Haldun, **Mukaddime**'sinde devletlerin sağlam bünyeye sahip olmak için bulundurmaları gereken iki şarta dikkati çeker. Bunlardan birincisi devleti kuran ve idare eden irade, devletleri kuran milletlerin enerji kaynağı, sosyal ve kavmî dayanışma, ideolojik ve dinî dayanışma, millî birlik hissi, sahibine heyecan veren müspet ideolojilerle beslenen kitlelerin dinamik gücü anlamına **asabiyet**; diğeri de **din ve dinî davettir**. (İbn Haldun 1990:1, 352-374, 384-85, 401-410) İşte Osmanlı Devletini kuruluşta sağlam temellere oturtan ve bir şiretten cihan devletine götüren dinamizmi topluma kazandıran Mevlânâ, Yûnus Emre ve diğeri Anadolu velileridir. Bu gönül sultanları insanlığın yü-

celmesinin en doğru ve en kestirme yolunu sevgide bulmuşlar, ahlâkî prensipleri halka bir sevgi yumağıyla takdim etmişler; taş gönülleri yumuşatan, kuru ağaçları yeşerten her türlü hastalığın hekimi olan sevgiyi insanların tabiatındaki zararlı unsurları tasfiye eden bir iksir kabul ederek, İlahî sevgiyle aydınlanan gönüllerin bütün insanlığa açılmasını temin etmişlerdir.

İslam âlimlerinin üzerinde hemfikir oldukları bir tarife göre , güzel ahlâkın en alt derecesi insanlara eziyeti terk etmek, en üst derecesi de kendisine kötülük edenlere iyilik etmektir. Elinden ve dilinden bütün insanların selamette olduğu , dövence elsiz, sövene dilsiz er kişiler Mevlânâ ve Yûnus Emre'nin sevgi pınarından nasip alanlardır.

Mevlânâ, insanları iyiliğe, güzel ahlâk sahibi olmaya davet ederken; ahlâk, güzel ahlâk, kötü ahlâk, güzel huylular ve kötü huylular gibi konulara dikkat çeker; nasihatler, hikâyeler, çoğu zaman da mukayeselerle telkin ve ikazlarda bulunur. Özellikle pratik ahlâka dair öğütler veren Mevlânâ, bu konuları herkesin rahatlıkla anlamasına ve zihinlerde yer etmesine imkân tanyacak şekilde günlük hayattan örneklerle ele alır. Bunlardan bir kısmı aşağıda sınıflandırılarak belirtilmiştir:

Huy

Kuyumcunun hüneri demirciye gitmez, bu güzel huylunun huyu, öteki kötüye mal olmaz.

Hünerler ve huylar kıyamet günü, çeyiz gibi sahibine döner.

Güzel olsun, çirkin olsun; bütün huylar sabah çağında sahiplerine gelir;

Nitekim posta güvercinleri, gönderilen mektupları, yine uçtukları şehre getirirler. (Mesnevî, I/1686-87,1690-91)

Ben, bu çalışıp çabalama dünyasında iyi huydan daha iyi bir ehliyet görmedim. (Mesnevî, II/810)

Kimde iyi huy varsa kurtulmuştur; kimin kalbi sırçadansa sınımıştır. (Mesnevî, II/816)

Her kötü huyunu bir diken bil; dikenler kaç keredir senin ayağını zedelemekte.

Nice defalardır kötü huydan perişan bir hâle düştün. Fakat duygun yok ki. Pek duygusuzlaştın. (Mesnevî, II/1240-41)

Vücuda sütle giren huyu çıkarmaya kimin iktidarı vardır? (Mesnevî, 29)

Kötü huy, âdet edindiğinden dolayı sağlamlaşır, yerleşir. Seni ondan vazgeç isteyene kızarsın. (Mesnevî, II/3459)

İnsan; düşüp kalktığı adamla konuşa görüşe, huyuyla huylanır. Gönül arkadan huyunu kapar. (Mesnevî, V/2636)

Huyuları yaratanın huyuyla huylan, peygamberlerin ahlâkını yetiştirip besleyen'in ahlâkına bürün. (Mesnevî, VI/1420)

Nimetleri inkâr eden maymun huylulardan saman bile esirgenir. Fakat peyri huylu kişilere güneş ve bulut, saç olarak saçılır. (Mesnevî, VI/1828)

Sen de faziletten, yiğitlikten, hünerden geç; iş hizmette ve güzel huysadır. (Mesnevî, VI/2500)

Huy peşinde yürü, iyi huyluyla düş kalk. Gül bağına bak, nasıl gülün huyunu (Mesnevî, VI/3007)

Edep

Tanrı'dan edebe muvaffak olmayı dileyelim. Edebi olmayan kimse Tanrı'nın lan mahrumdur.

Edebi olmayan yalnız kendine kötülük etmiş olmaz. Belki bütün dünyayı ateşe olur. (Mesnevî, I/79-80)

Edepten dolayı bu felek nura gark olmuştur. Yine edepten dolayı melekler mertemiz olmuşlardır. (Mesnevî, I/91)

Ey Müslüman, edep nedir diye arar sorarsan bil ki edep, ancak her edepsizliğine sabır ve tahammül etmektir.

Kimi, falan adamın huyu kötü, tabiatı fena diye şikayet eder görürsen,

Bil ki şikayetçinin huyu kötüdür, kötüdür, kötüdür ki; o kötü huylunun kötülüğüylüyor!

Çünkü iyi huylu, kötü huylulara, fena tabiatlılara tahammül eden, onların kötüyü söylemeyen kişidir. (Mesnevî, IV/771-74)

Hayvan ota semirir, insan da yücelikle, şerefle gelişir. (Mesnevî, VI/290)

İyiler gittiler, güzel usul ve âdetleri kaldı. Kötü adamlardan da zulümler ve lanetler. (Mesnevî, I/744)

...İyilik aradı mı, insanda kötü şey kalmaz ki. (Mesnevî, VI/124)

Kâmil, toprağı tutsa altın olur; nakıs, altını ele alsa toprak kesilir. (Mesnevî, I/1609)

Hürmet eden, hürmet görür. Şeker getiren, badem şekerlemesi yer. (Mesnevî, I/1494)

Kötü Ahlâk

Bu iş, o tatlı sözlü fakat kötü huylu adamın yol üstüne diken dikmesine benzer. Yoldan geçenler ona darılmaya başladılar; bu dikenleri sök diye bir hayli söylediler, fakat fayda etmedi.

Her an o dikenler çoğalmakta, halkın ayağı dikenler yüzünden kanamaktaydı.

Halkın elbisesi dikenlerden yırtılmakta, yoksulların ayakları paramparça olmaktaydı.

Vali, ona "Mutlaka bunları sök" dedikçe "Evet, bir gün sökerim" diyordu. Bir müddet "Yarın, yarın" diye vâde verip durdu. Bu müddet içinde de diktiği dikenler kökleşti, kuvvetlendi.

Vali, bir gün "Ey vaadinde durmayan, beri gel, emrettiğimiz işi sürüncemede bırakma" dedi.

Adam dedi ki: "Babacığım, bir hayli gün var; bugün olmazsa yarın!" Vali, "Hayır acele davran, işi savsaklama.

Sen yarın bu işi görürüm diyorsun ama şunu bil ki gün geçtikçe,

O dikenler daha ziyade yeşeriyor, dikenini sökecek de ihtiyarlayıp âciz bir hâle geliyor.

Diken kuvvetlenmekte; diken sökecekse ihtiyarlamakta, kuvvetten düşmekte.

Diken her gün, her an yeşerip tazelenmekte. Dikenini (sökecekse) her gün perişan bir hâle gelmekte, kuruyup kalmakta.

O daha ziyade gençleşiyor, sen daha fazla ihtiyarlıyorsun. Çabuk ol, zamanını irme!” dedi.

Her kötü huyunu bir diken bil; dikenler kaç keredir senin ayağını zedelemekte.

Nice defalardır kötü huydan perişan bir hâle düştün. Fakat duygun yok ki duygusuzlaştın.

Çirkin huyundan başkalarını zarara soktuğundan, başkalarına mazarrat verenden,

Gafilsen hiç olmazsa kendi yaralandığını bilirsin ya. Sen hem kendine azap-hem başkalarına! (Mesnevî, II/1227-43)

İnsan, kendi kelinden ve çıbanından öğrenmez. Yaralı elini yemeğe sokar, mağıyla yalar. Bundan midesi bulanmaz; ama başka bir kimsede birazcık çıban ve zık bir yara görse, o yemeği artık yiyemez, öğrenir.

İnsandaki kötü huylar da kellere ve çıbanlara benzer. Kendinde olduğu zayıf, insan ondan öğrenmez, incinmez; hâlbuki başka birinde, ondan bir parçacık alacak olsa öğrenir, nefret eder. Senin ondan ürktüğün gibi, o da senden ürker ve incir, onu hoş gör! Çünkü onu görmekten dolayı inciniyorsun. O da aynı şeyi sende eder. (Fîhi Mâfih, 37-8)

Zahmetin sebebi, kötülük etmektir. Kötülüğü yaptığın işlerde gör, talihimden e. (Mesnevî, VI/428)

Kötü Huylular

Herkesin kendisine muhtaç olduğu ihtiyacı bulunmayan pâk Tanrı'nın zatına olsun ki kötü yılan bile kötü arkadaştan yeğdir.

Çünkü kötü yılan insanın yalnız canını alır. Kötü arkadaşa insanı cehennem-ürer, orasını adama durak eder. (Mesnevî, V/2634-35)

Erlerin huyu açıklık ve sıcaklıktır. Aşağılıkların işi hile ve utanmazlıktır. (Mesnevî, I/320)

Aşağılık kişi, yükseğin düşmanıdır. Her şeyin müşterisi meydana çıkar. (Mesnevî, I/2388)

Temiz kişilerin taşını, toprağını öpüp yalamak; aşağılık adamlara hizmetten, rın bağına bahçesine nail olmadan yeğdir. (Mesnevî, III/639)

Aşağılık, kötü kişilerin huyu budur; sen ona iyilik ettin mi, o sana kötülük eder. (Mesnevî, III/2978)

Adalet-Zulüm

Tanrı'nın adaleti, Tanrı'nın lutfu bir gülün dikene secde etmesini hoş görür mü?
(Mesnevî, II/3332)

Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikeni sulamak.

Adalet, bir nimeti yerine koymaktır, her su çeken tohumu sulamak değil. (Mesnevî, V/1089- 90)

Adalet nedir? Bir şeyi lâyük olduğu yere koymak. Zulüm nedir? Lâyük olmadığı yere koymak. (Mesnevî, VI/2596)

...Adalette bulundun mu gönül huzurunu gör, zulümden sonra da vicdan azabını. (Mesnevî, VI/4532)

Ey zulümle bir kuyu kazan! Sen kendin için tuzak hazırlıyorsun. (Mesnevî, I/1311)

Bir mazluma karşı elinden bir zulüm çıktı mı, o zulüm bir ağaç olur, o ağaçtan zakkum biter. (Mesnevî, III/3471)

Ey zulümler eden, nasıl oluyor da gönlün hoş, yaptığını çekmeyeceksin mi sanıyorsun da gafil oluyorsun? (Mesnevî, VI/1502)

Yoksulun gönlünü kebab edip, yiyen zalim; iyice dikkat edersen görürsün ki, kendi budunu kızartıp yemededir. (Mecâlis-i Seb'a, 23)

Alçak gönüllülük- Kibir

Kibir çirkindir ama dilencilerden olursa daha çirkin. Soğuk [bir] gün, ortalık kar. Bir de elbise ıslak olursa...

Ey örümcek ağı gibi evi olan! Ne vakte kadar dava, çalım; ne vakte kadar kibir, azamet! (Mesnevî, I/2318-19)¹⁸

Bir fareceğiz, bir devenin yularını eline aldı, kurula kurula yola düştü.

Deve, tabiatındaki mülâyimlik yüzünden onunla beraber yürümeye koyuldu. Fare "Ben, ne de pehlivan, ne de yiğit ermişim" diye gurura düştü.

¹⁸ Bu beyitte şu ayete telmih vardır: "Allah'tan başka hamî, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, ıpki kendine yuva yapan örümceğin hâline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi." (Ankebût, 29/41)

Düşüncesinin ışığı deveye aksetti. "Hele hoşindi. Ben sana gösteririm!" dedi.

*Gide gide bir büyük ırmak kenarına geldiler. Öyle büyük, öyle derindi ki ulu
ül bile o ırmakta zebun olurdu.*

Fare orada durdu, kaskatı kesildi. Deve, "Ey dağda, ovada bana arkadaş o-

Bu duraklama ne, niye şaşırдын? Irmağa ercesine ayak bas, gir suya!

Sen kılavuzsun, benim öncümsün. Yol ortasında durup susma" dedi.

*Fare dedi ki: "Bu su; pek büyük, pek derin bir su. Arkadaş, ben boğulmaktan
uyorum."*

Deve, "Hele bir göreyim, ne kadarmış bu su?" deyip hemen ayağını attı.

*Dedi ki: "a kör sıçan, su diz boyuymuş. A hayvanların kusuru, neden şaşır-
dın?"*

Fare, "Sana karınca ama bize ejderha! Dizden dize fark var.

Ey hünerli deve, sana diz boyu ama benim tepemden yüz arşın geçer" dedi.

*Deve dedi ki: "Öyleyse bir daha küstahlık etme de cismin, canın yanıp yakıl-
m.*

*Sen, kendin gibi farelerle boy ölçüş. Deveyle sıçanın sözü yoktur."(Mesnevî,
436-49)*

*İblis, ululanmayı huy edinmişti de eşekliğinden Âdem'i, kendisinden aşağı
lî.*

*"Benden daha ulu başka birisi yok ki. Benim gibi bir kişi ona secde eder mi?"
i.*

*Ululuk zehirdir. Ancak, ta ezelden panzehire sahip olan ruh müstesna. (Mes-
î, II/3462-3464)*

Buna benzer diğer bir kıssa da gramer âlimi ile gemicinin hikâyesidir:

*Bir nahiv âlimi gemiye binmişti. O kendini beğenmiş âlim, yüzünü gemiciye
üç,*

*"Sen hiç nahiv okudun mu?" demişti. Gemicî "Hayır" deyince, demişti ki:
rı ömrün hiçe gitti."*

Gemicî bu söze kızdı, gönlü kırıldı. Fakat susup derhâl cevap vermedi.

Derken rüzgâr gemiyi bir girdaba düşürdü. Gemicî, o nahiv âlimine bağırdı:

“Yüzmeyi bilir misin, söyle!” Nahivci “Bilmem, bende yüzgeçlik arama”

Deyince “Nahiv âlimi, bütün ömrün hiçe gitti. Çünkü gemi, bu girdapta batacak.

İyi bil, burada mahiv (mahvolma) bilgisi lâzım, nahiv bilgisi değil. Eğer mahiv bilgisini biliyorsan tehlikesizce denize dal !

Deniz suyu, ölüyü başında taşır. Fakat denize düşen adam diri olursa nerde kurtulacak?

Sen de eğer beşeriyet vasıflarından öldünse, hakikat surları denizi, seni başının üstüne kor.” (Mesnevî, I/2835-43)

Bu meşhur hikâyede ilim sahibi olmakla övünmek ve kibirlenmenin nahoşluğu ele alınırken, aynı zamanda kalp kırmanın, başkalarının eksik ve kusurlarını araştırmanın yanlışlığı; pratik bilginin teorik bilgiye nazaran daha faydalı olduğu; en büyük bilgin bile olsa, insanın dünyanın faniliğinden ibret alması; yalnızca dünyaya yönelik bilginin yetersizliği; ayrıca denizcinin hidetlendiği hâlde öfkesine hakim olması ve sabrın karşılığını alması gibi ikazlar da mevcuttur.

Doğruluk-Hile ve Yalan

Gözün görüşü, söz söyleme kabiliyetini artırır; gözdeki aşk da doğruluğu.

Doğruluk, her duygunun uyanıklığıdır; bu suretle duygulara zevk, munis olur. (Mesnevî, II/3238-39)

...Doğru bile eğrilere eğri görünür.

Bir şaşya “Ay birdir” desen “İkidir, bir olmasında şüphe var” der

Birisi alay eder, güler ve “Sahi, iki” derse bu sözü doğru olarak kabul eder. Kötü huyun, lâynğı budur. (Mesnevî, II/3636-38)

Ya doğru ol, doğruluğunu göster, yahut sus da merhamete eriş, sonra coş! (Mesnevî, III/752)

Bu, yerinde, doğru... Şu, yerinde değil, eğri... Bunu biliyorsun; biliyorsun ama sen doğru musun, eğri mi? Bir de iyice kendine bak! (Mesnevî, III/2651)

Hile edenin göreceği, bulacağı karşılık hileden ibarettir. Büyük testiği vur kır, küçük testiği al, iç. İşte lâynğın bu! (Mesnevî, II/1591)

Hile yıldırıma benzer... Onun ışığıyla yolcuların, yolu görmelerine imkân yok!
(Mesnevî, IV/1648)

Hayal ve hileyi az doku. Çünkü gani Tanrı, hileciye az yol gösterir.

*Hile edeceksen iyi hizmet etme yolunda hile et de, bir ümmet içinde peygamber-
elde edesin.*

Hile et de kendi hilenden kurtul. Hile et de bedenden ayrıl, tek kal!

Hile et de en aşağı bir kul ol. Aşağılıkla yürü de efendi kesil.

Ey koca kurt, tilkiliğe kalkışma, hile ve hizmetle efendilik elde etmeyi umma.
(Mesnevî, V/467-72)

Kurt, çok zalimdir ama hiç olmazsa hilesi, düzeni yoktur.

Hilesi, akıl fikri olsa hiç tuzığa düşer mi? Hile, insandadır tamamıyla.
(Mesnevî, VI/2472-73)

*Hayvanlarda yüz binlerce hile varken, artık hayvanlardan daha üstün olan-
la ne hileler bulunur? (Mesnevî, VI/4090)*

*Küstahlık, küstahlığı doğurur, aldatan aldanır. Çünkü bunlar, akıl bakımın-
birbirinin cinsidir. (Mesnevî, VI/2984)*

Gönül, namertlikle dolu olduktan sonra; sakalınla bıyığına, ancak gülünür.
(Mesnevî, V/2511)

Cömertlik-Cimrilik

Cömertlik, sebepsiz olarak vermektir... (Mesnevî, VI/1972)

...Tuzığa saçtığım taneler cömertlik sayılmaz ki.

*Oltadaki et lokması, balığı avlamak içindir. Öyle bir lokma ne ihsandır, ne
mertlik! (Mesnevî, II/3018-9)*

*Eğer cömertliğe karşılık verilecek şeyleri herkes görseydi, dünyada kimse nekes
azdı. Çünkü hiçbir kimse karşılıksız bir şey bağışlamaz. (Mesnevî, II/899)*

Nasihatimi dinle: Ten, kuvvetli bir bağıdır. Yeniye istiyorsan, eskiden soyun!

Dudağını yum, altın dolu avcunu aç. Ten nekesliğini bırak, cömertliği ele al.

*Bu cömertlik , cennet servisinin bir dalıdır. Yazıklar olsun böyle bir dalı elin-
bırakana. (Mesnevî, II/1270-71, 1273)*

Birisi o kadar cömerttir ki gönlü bulanmadan canını bile verir, öbürü bir dilim ekmek verebilmek için can çekişir. (Mesnevî, II/3539)

Ey avucu, hacetler isteyene hacetini vermede denizden de cömert olan, bulutan da cömert olan!

Çünkü bulut verir ama, ağlaya ağlaya verir. Hâlbuki senin elin, gülererek biteviye sofralar yayar. (Mesnevî, IV/1729-30)

Hattâ o adam, düşman bile olsa yine ihsan iyidir. Çünkü ihsan yüzünden düşman bile adama dost olur.

Dost olmasa bile hiç olmazsa kini azalır. Çünkü ihsanda bulunmak, kine adeta merhemdir. (Mesnevî, II/2151-52)

İhsan sahipleri öldüler, ihsanları kaldı... Ne mutlu o kişiye ki bu merkebi sürdü!

Peygamber "Ne mutlu o adama ki dünyadan gitti de ondan iyi bir iş kaldı" demiştir.

İhsan sahibi öldü ama ihsanı ölmedi ki... Tanrı indinde din ve ihsan küçük ve değersiz bir şey değildir! (Mesnevî, IV/1201, 1203-04)

İhsanda bulunmak, doyurmak, konuk davet etmek; ey ulular, biz sizinleyiz, size doğru bir özle inandık demektir.

Hediyeler, armağanlar, sunulan şeyler; ben sizinleyim, seni seviyorum diye taunklıktan ibarettir. (Mesnevî, V/185-186)

Belayı def etmenin çaresi sitem etmek değildir. Buna çare ihsandır, aftır, keremdir. (Mesnevî, VI/2590)

...Tanrı, ihsan sahiplerini sever. (Mesnevî, VI/2791)

Çalışmak-Tembellik

...Beyhude yere çalışıp çabalamak uyumaktan iyidir. (Mesnevî, I/1819)

(Bir fırka cennetliktir, bir fırka cehennemlik.) Bu iki fırkanın hangisindensin, bilmezsin ki! Ne olduğunu görünceye kadar çalış, çabala! (Mesnevî, III/3082)

...Çalıştığım hâlde bir şey elde edememek korkusu da var. Var ama bu korku, tembellikte daha fazla.

Çalışırsam belki kazanırım, bunda ümidim daha çok. Tembellikte daha fazla zarar var. (Mesnevî, III/3097-98)

...İnsanın elde ettiği şey, zararsa çalışmamasından ileri gelmiştir, kârsa çalışıp balamasından. (Mesnevî, VI/403)

Neye çalıştın da zararını, faydasını görmedin? Ne ektin de devşirme vakti onu çemedin? (Mesnevî, VI/418)

...Gönle gelen her ferah, bir sıkıntıya bağlıdır. (Mesnevî, III/2302)

Kanaat-Hırs

Denizi bir testiye dökersen ne alır? Bir günün kısmetini...

Harislerin göz testisi dolmadı. Sedef kanaatkâr olduğundan inci ile doldu. (Mesnevî, I/20-21)

Nice balık vardır ki, su içinde her şeyden eminken, boğazının hırsı yüzünden taya tutulmuştur. (Mesnevî, III/1695)

Hırsı din işinde ve hayırda ara; din işinde ve hayırda haris ol. Bu işler, zaten izeldir. Hırsın geçse bile güzel görünür!

Hayırlar, esasen güzel ve latiftir, başka bir şeyin aksiyle güzel görünmüş dedir. Bu işlerde hırsın parlaklığı geçse bile hayrın letafeti, hayrın parlaklığı kalır.

Hâlbuki dünya işinden hırsın parlaklığı gitti mi, ateşin harareti ve parlaklığı tmiş, kömür kalmış demektir. Tıpkı buna benzer. (Mesnevî, IV/1130-32)

Körlerin körlüğü rahmetten uzak değildir, onlara acınır. Fakat hırs körlüğüne tür yoktur! (Mesnevî, IV/1706)

Avcılık hırsı, insanı kendi avlanacağından gafil kılar... (Mesnevî, V/752)

Hırs, çirkinleri güzel gösterir. Yol afetleri içinde şehvetten beteri yoktur. (Mesnevî, V/1369)

Kendine gel de hırsından teraziye bırakma. Hırs ve tamah, seni azdıran bir işmandır. (Mesnevî, V/1401)

Hırs insanı kör, ahmak eder; bilgisiz bir hâle sokar, ölümü kolaylaştırır. (Mesnevî, V/2823)

Hırsı, şehveti, hırsı terk etmek erliktir. Bu, peygamberlik damarıdır. (Mesnevî, V/4026)

İhtiyarlıkta Tanrım, kafire bile hırs vermesin. Bu hırsı Tanrı kime verdiyse ne türüdür o kul! (Mesnevî, VI/1228)

Peygamber, kanaate hazine demiştir. Gizli hazineyi herkes elde edebilir mi? (Mesnevî, V/2395)

Kanaatten hiç kimse ölmedi, hırsla da hiç kimse padişah olmadı. (Mesnevî, V/2398)

Başkalarının kusurlarıyla uğraşmak

Tanrı, bir kimsenin aybını örtmek isterse, o kimse ayıplı kimselerin ayıbı hakkında ses çıkaramaz olur. (Mesnevî, I/816)

..Kör de hırstır. Halkın aybını kıldan kıla görür. Taraf taraf söyler de.

Kör gözü kendi aybını zerre kadar göremez, fakat gene de âlemin aybını arar. (Mesnevî, III/2629-30)

Ört de, senin aybını da örtsünler. Kendine emin olmadıkça kimseye gülme. (Mesnevî, VI/4526)

Denizin dibinde inciler, taşlarla karışık olarak bulunur. Övülecek şeyler; ayıplar, kusurlar arasında olur. (Mesnevî, III/866)

Dört Hintli bir mescitte Tanrı'ya ibadet için namaza durmuşlar, rüku ve sücuda koyulmuşlardı.

Her biri niyet edip tekbir alarak huzu ve huşûyla namaz kılmaktaydı.

Bu sırada müezzin içeriye girdi. Hintlilerin birisinin ağzından bilâihtiyar bir söz çıktı; "Müezzin ezanı okudun mu, yoksa vakit var mı?"

Öbür Hintli, namaz içinde olduğu hâlde, "Sus yahu, konuştuğun namazın bozuldu." dedi.

Üçüncü Hintli ikincisine dedi ki: "Onu ne kınyorsun baba, kendi derdine bak, kendini kına!"

Dördüncü "Hamdolsun ben, üçünüz gibi kuyuya düşmedim" dedi.

Hulâsa dördünün de namazı bozuldu. Âlemin aybını söyleyen daha fazla yol kaybeder.

Ne mutlu o kişiye ki kendi aybını görür. Kim birisinin aybını görürse o alınır, o ayıbı kendisinde bulur. (Mesnevî, II/3027-34)¹⁹

Sen de o ayıp yoksa da emin olma. Olabilir ki o ayıbı sen de yaparsın, günün birinde o ayıp senden de zuhur edebilir. (Mesnevî, II/3038)

¹⁹ Bu hikâyede; "Kardeşini bir ayıpla kınayan, o ayıp işi işlemeden ölmez." hadisine telmih vardır.

Gıybet

Hindistan'da bilgili, tecrübeli bir adam bazı yolcuları görünce, onlara sıhhatte bulunmak ister. Yollarında pek çok fil yavrusu göreceklerini, ancak kılıklarını gidermek için asla fil yavrusu avlamamalarını öğütler. Ancak yolcu- r acıktıkları zaman açlığın verdiği hırsıyla gördükleri ilk fil yavrusunu avlar, zartır ve yerler. Onlardan yalnızca birisi kendilerine verilen öğüde uyar, fil inden yemez. Fil yavrusuyla karnı doyanları ağır bir uyku bastırır, hepsi u- ur. Yemeyen kişi uyanıktır. O sırada kızgın bir fil hızla yanlarına gelir. Önce yanık olan adamın ağzını koklar, onda yavrusuna ait bir koku bulamayınca rakır. Uyuyanların ağızlarını koklamaya başlar, hepsinin ağzından yavrusu- un kokusunu alır ve onları birer birer ayaklarıyla ezer, havaya atıp parçalaya- k öldürür. (Mesnevî, III/69-171)

*Sen de Tanrı kullarının etlerini yemekte, onların aleyhinde bulunup günah zanmaktasın.*²⁰

Kendinize gelin. Sizin ağzınızı koklayan da Tanrı'dır. Doğrudan başka kim- nini kurtarabilir?

Bir adamın kabirde ağzını koklayan Münker, yahut Nekir olursa yazıklar ol- n o acınmağa değer kişiye!

O ulu meleklerden ne ağzını gizlemeye imkân var, ne güzel kokularla iyi bir le getirmeye çare. (Mesnevî, III/105-10)

Kıskançlık

Esasen haset de başka bir noksan, başka bir ayıp. Hatta bütün aşağılıklardan ha beter!

Şeytan da aşağı olmadan arlandı; bunu ayıp telâkki etti de kendisini yüzlerce ülüğe düşürdü.

Hasedinden yücelmek istedi. Fakat yücelik nerede? Kanlara bulanıp kaldı.

Ebu Cehil, Muhammed'e uymaya utandı, hasedinden kendisini yüceltmeğe, on- n yüksek olmaya çalıştı.

Biriniz diğerini gıybet etmesin, sizden biri ölü kardeşinin etini yemek ister mi? Elbette bundan tiksindir- tiniz. O hâlde Allah'tan korkunuz." (Hucurat, 49/12)

Adı Ebu'l-Hakem'di, Ebu Cehil oldu. Nice ehliyetli kişiler vardır ki haset yüzünden nâ-ehil olup kalmışlardır. (Mesnevî, II/805-09)

Hasetçiden başka bütün körleri tedavi et. Fakat seni inkâr eden hasetçiye tedavi etme.

Hattâ; sana haset eden ben bile olsam, bırak, can çekişip durayım, sakın can bağıslama.

Güneşe haset eden, güneşin varlığından incinen kişi yok mu?

Ah, işte sana devası olmayan illet. O adam kördür, kör! İşte sana ebediyen kuyunun ta dibine düşmüş, kalmış bir kişi! (Mesnevî, II/1126-29)

Kendine gel, kendine. Padişahlara hasede kalkışma. Terk et hasedi. Yoksa âlemde sen de bir İblis olursun. (Mesnevî, II/3429)

Öfke

...İnsan tarafgirlikten, hiddet ve şehvetten şaşır olur.

Hiddet ve şehvet insanı şaşır yapar; ruhu doğruluktan ayırır. (I/331, 333)

Kötü bir yemek yiyenin o yemeği kusuncaya kadar gönlü bulanır.

İşte hiddeti yenmek budur; onu kusma ki karşılığında tatlı sözler duyusun. (Mesnevî, I/3378-79)

Kendi kızgınlığını kır, oku kırma. Senin kızgın gözün, sana sütü kan gösterir. (Mesnevî, II/1307)

Kızgınlıkla gönüllere ateş saldın mı, cehennem ateşinin ashı oldun gitti.

Kızgınlığın, cehennem ateşinin tohumudur. Kendine gel de şu cehennemini sönlür, çünkü o bir tuzaktır. (Mesnevî, III/3472, 3480)

Akıllı birisi, İsa'ya "Âlemde her şeyden daha sarp, daha güç nedir?" diye sordu.

İsa dedi ki: "Ey can, en sarp, en güç şey, Tanrı gazabıdır. Çünkü o gazaptan ehennem bile su gibi titrer!"

Adam: "Peki, bu Tanrı gazabından nasıl aman bulmalı?" deyince İsa şöyle cevap verdi: "Kızdığın zaman kızgınlığına uymamak gerek!"

Kötü kişi, bu kızgınlığın madenidir. Onun çirkin kızgınlığı yırtıcı canavarların kızgınlığını da geçer! (Mesnevî, IV/113-16)

Mevlânâ; toplumun huzur ve barışı için öncelikle her bireyin kendi iç dünyasında huzur kazanmasını, bunun ilk adımlarından birinin de güzel ahlâk sahibi olmakla gerçekleşeceğine inanan bir gönül eridir. İdeal insan modelini tanıtırken, gerçek bir rehber olarak yalnızca güzel ahlâkın faziletini anlatmamış, aynı zamanda kötü ahlâkın olumsuzluklarını dile getirerek, mukayeselerle ikaz yolunu benimsemiştir. Verdiği öğütlere bağlı kalmak çok kolay değildir, ancak insan olma haysiyetine ulaşmanın bedeli de az değildir. Bu konudaki son sözü de Mevlânâ'ya bırakıyoruz:

Alelâde otlar, iki ay içinde yetişir. Fakat kırmızı gül, ancak bir yılda yetişir, gül verir. (Mesnevî, I/2593)

Kaynaklar

- Çağrı, Mustafa (1989), "Ahlâk", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.2, İstanbul.
- İbn Haldun (1990), *Mukaddime*, Çev.: Zakir Kadiri Ugan, C.I, İstanbul.
- Mevlânâ (1985), *Fihî Mâfih*, Çev.: Meliha Ülker Tarıkâhya (Anbarcıoğlu), İstanbul.
- Mevlânâ (1991), *Mesnevî*, Çev.: Veled İzbudak, C. I-VI, İstanbul.
- Mevlânâ Celâleddin (1965), *Mecâlis-i Seb'a-Yedi Meclis*, Haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya.